

Szlama Norbert

Artcadia, ú.f. 3 (2), 23–36. (2024)

[DOI: 10.57021/artcadia.6970](https://doi.org/10.57021/artcadia.6970)

norbert.szlama@gmail.com

Budapesti Metropolitan Egyetem

ORCID: [0009-0004-0484-0581](https://orcid.org/0009-0004-0484-0581)

Alkotói attitűd Picasso és Basquiat munkájában az afrikai maszkok tükrében

Artist attitudes in the work of Picasso and Basquiat in the light of African masks

Az afrikai törzsi kultúra, az afrikai maszkok spirituális vizuális nyelve megkerülhetetlen a képzőművészetben. Jelenléte szinte folytonos. A megjelenésének, hatásának minősége is így jellemezhető? Igazodik társadalmi folyamatokhoz, művészeti változásokhoz?

A kérdések körbejárásához két művész kapcsolódó alkotásait és alkotói attitűdjét vizsgálom. Az egyik művész a 20. század elejéről, a másik a végétől: *Pablo Picasso* és *Jean-Michel Basquiat*. Kubizmus és neo-expresszionizmus. Hogyan hatott ugyanaz a forrás 70-80 év és jelentős művészettörténeti változások után? A két művész alkotói attitűdjét egymás közötti párhuzamok vagy különbségek mentén lehet körülírni?

Ezen kérdéseket járom körbe, és vizsgálom meg egymás és a kapcsolódó korszellem, társadalmi viszonyok vonatkozásában. A vizsgálatom eszköze a két festő legjelentősebb vonatkozó alkotása, az *Avignoni kisasszonyok* (1907) és a *Flexible* (1984).

kulcsszavak: maszk, Afrika, Picasso, Basquiat

The tribal culture of Africa and the spiritual visual language of African masks are unavoidable in visual arts. Their presence is almost continuous. Can the quality of their appearance and impact also be described in this way? Do they adapt to social processes and artistic changes? To explore these questions, I will examine the related works and creative attitudes of two artists. One is from the early 20th century, the other from the end of it: *Pablo Picasso* and *Jean-Michel Basquiat*. Cubism and Neo-Expressionism. How did the same source influence their art after 70-80 years and significant changes in art history? Can the creative attitudes of the two artists be described in terms of parallels or differences?

I will explore these questions and examine them in relation to each other and to the spirit of the time and social conditions. The most significant and relevant works by these painters, *Les Femmes d'Alger (O.J.)* (1907) and *Flexible* (1984), serve as tools for my analysis.

keywords: mask, Africa, Picasso, Basquiat

Előszó

A maszk. Rejtőzködés, spiritualitás, megtévesztés, védekezés, támadás, közlés vagy a közlés hiánya. Bármilyen nézőpontból is közelítjük meg a fogalmat, biztosan kijelenthetjük, hogy a maszk egy új réteg a tapasztalható valóságunkon. Fizikailag és kommunikációs szempontból is új réteget jelenthet. Új csatornát nyit kulturális, néprajzi és spirituális alapokról indulva. Összekapcsolja a materiális jelenünket valamely elképzelt valósággal. Mivel kulturális alapokról indul, ezért azt is kijelenthetjük, hogy földrészenként, népenként, közösségenként változik az a vizuális nyelv, amivel ezt a törekvést kifejezik. Különböző szimbólumok, színek, formák más-más jelentéssel bírnak eltérő kulturális közegekben.

Ezek közül cikkemben Afrikával foglalkozom. A megközelítem azonban nem néprajzi, nem az afrikai maszkok jelentéstartalmát kutatom, hanem a hatását a képzőművészetre. A kiinduló kérdésem az, hogy Afrikán kívül élő művészekre hogyan hathat ez a sokrétegű közlési és művészeti forma. Nem célom azonban általános művészettörténeti kutatást végezni. Alkotóművészként egy szűkebb, személyes nézőpontból fogalmazom meg a gondolataimat, ily módon vizsgálati területem szubjektív. Két, művészettörténeti szempontból kiemelkedő művész kapcsolódó alkotásait és alkotói attitűdjét vizsgálom. Az egyik művész a 20. század elejéről, a másik a végéről. Pablo Picasso és Jean-Michel Basquiat. Kubizmus és Neo-Expresszionizmus. Hogyan hatott ugyanaz a forrás 70-80 év elteltével és jelentős művészettörténeti változások után? A vizsgálatom eszköze a két festő legjelentősebb vonatkozó alkotása.

Pablo Picasso 1907-ben készült *Avignoni kisasszonyok* című festménye és Jean-Michel Basquiat 1984-es *Flexible* című alkotása két különböző korszak nyomairól, gondolatairól, körülményeiről beszél. Az afrikai hatás is különböző kontextusban mutatkozik meg: míg Picasso a festményén az afrikai maszkokat a kubizmus

környezetébe, gondolatiségébe helyezte (ezzel jelentősen átalakítva az akkori kortárs festészet formanyelvét), addig Basquiat egy széles, kulturális és történeti kontextusból merített ihletet, és társadalmi, szubkulturális és identitás-kérdéseket idézett meg.

A maszk

A maszk nemcsak kommunikációs képességeiben hordozza a sokrétűséget, de jelentésében is. Egy objektív alapokra épülő meghatározási környezet, mint *A magyar nyelv értelmező* szótára is többféle jelentést vonultat fel a sporttól az orvostudományon keresztül a spiritualitásig. Ennek megfelelően kijelenthetjük, hogy a 'maszk' szó önmagában nem alkalmas arra, hogy jelentését egyértelműen meghatározzuk. Ezért ezt a fogalmat szűkített nézőponttal, pontosabb témamegjelöléssel írhatjuk körül.

Verebélyi Kincső 2007-ben szokás-tárgyként hivatkozott a maszkra.¹ Ez az értelmezés már közelebb visz minket ahhoz a megközelítéshez, ami tanulmányom rendszerébe illeszthető. Ezen a gondolatmeneten tovább haladva Földvári Melinda meghatározását tartom megfelelőnek a témám feldolgozásával kapcsolatban:

„A maszk az arc elé helyezett tárgy, melynek látható fele arcot formáz. Takarhatja az egész arcot, vagy csak az arc egy részét (félmaszk), többnyire a szem környékét. Ritkábban az egész fejet borítja, mint egy sisak. A maszkot festik vagy színes anyagokból készítik. A félmaszkot kiegészítheti az arc és a haj festése, sőt – szélesebb értelemben – az arcfestést is maszknak tekintik. A maszk lényege, hogy elrejtje és megváltoztatja az eredeti személyiséget. Távoli őseink és a mai természeti népek számára a megváltoztatott arc a személyiséget, „a lelket” is megváltoztatta. A maszkot viselő vagy festett arcú ember más és több lesz, különös képességek és hatalom birtokába kerül, elrejtőzik a földi világ

1 · Verebélyi Kincső, „Maszk és maszkara,” 2007. Hozzáférés dátuma: 2024.10.02. https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%E9lyi/nepszokas/hivatkozott_szovegek/35_vk_maszk_es_maskara.html.

elől és közelebb kerül a túlvilág szellemeihez. A maszknak és a festett arcnak mágikus ereje van. [...] Később a maszk funkciója rendkívül változatossá vált: rituális-mágikus szerep (beavatás); harcias-ijesztő álarc; elrejtőzés, utánzás (állatmaszk); ünnepi, karneváli, színházi kellék; az alakoskodás, népszokások, játékok és bohóckodás jellegzetes tárgya lett.”²

Mivel vizsgálódásom tárgya Picasso és Basquiat művészete, ezért az Afrikához kapcsolódó maszk-kultúrát emelem ki a korábbi meghatározás alapján.

Az afrikai maszkok története

Az afrikai maszkok történetiségének kezdete homályos. Az biztos, hogy 6-8000 éves sziklafestményeken már láthatóak olyan alakok, akik festett arcmaszkot viseltek.

„Afrikában [...] a legelterjedtebb a maszkok mágikus-vallási használata volt a rítusokban, a szertartások során, ami a Szaharától délre ma is többé-kevésbé élő hagyomány. Főként Nyugat- és Közép-Afrikában, ahol a maszkok az úgynevezett avatási és titkos társaságokhoz kapcsolódnak. Ezek olyan férfi társaságok, amelyek tagjai sorába csak beavatással lehet bekerülni. ... Afrikában majdnem kizárólag férfiak készítenek és viselik a maszkokat. A nők és a be nem avatott gyermekek gyakran meg sem pillanthatták őket. Ha ez mégis előfordult, szigorú fenyítésben részesültek, és akár halállal is lakolhattak.”³

Cathy Newman kutatása szerint is az afrikai „álarc eredete az őstörténet homályába vész.”⁴ Cikkében az álarcot az átlényegülés művészetének nevezi. Összegezve tehát, a kutatók megegyeznek abban, hogy 6-8000 évvel ezelőtt egyes közösségek már használtak maszkokat spirituális, vallási, misztikus célokkal.

Afrikai maszkok Európában

„Az afrikai művészet alapvető szerepet játszott az európai és nemzetközi kortárs művészet fejlődésében [...] a 19. század vége és a 20. század eleje között. Ebben az időszakban az afrikai művészet jelentős hatást gyakorolt olyan művészekre, mint Matisse, Modigliani, Brancusi, valamint Picassóra és Braque-ra, a kubizmus atyjaira. [...] A 20. és 21. század későbbi művészeti irányzatai azt mutatják, hogy az afrikai művészet hatása a kubizmuson és avantgárdon keresztül nemzetközivé vált.”⁵

Az egyik legfontosabb afrikai művészeti gyűjtemény az 1940-es években jött létre a New York-i Metropolitan Museum of Artban. A múzeum elnöke, Nelson Rockefeller személyes érdeklődése indította el a gyűjtemény kialakítását.⁶

Ez az esemény azonban évtizedekkel a vizsgálódásom utáni időszakhoz kapcsolódik, ugyanis Picassóval kapcsolatban már 1906-ból vannak olyan feljegyzések, amik arról tudósítanak, hogy kapcsolatba került az afrikai népművészettel. Henri Matisse műtermében járt, ahol Matisse egy fekete, fából faragott kongói szobrot mutatott neki. A következő évben (1907-ben) járt a Trocadéro Múzeumban, amiről a következő gondolatokat fogalmazta meg:

„Megálltam, hogy megszemléljem ezeket a maszkokat, azokat a tárgyakat, amiket az emberek szent, mágikus céllal készítettek, azért, hogy azok közvetítőik legyenek köztük és az őket körülvevő ismeretlen, ellenséges erők között, így próbálva felülemelkedni félelmeiken, színt és formát adva a maszkoknak.”⁷

Az első egzotikus gyűjteménnyel foglalkozó kiállítás Párizsban azonban 52 évvel Picasso gondolatai előtt, 1855-ben nyitott. Ezt az intézményt követte 1878-ban a már nagyobb ismertségre szert

2 · Földvári Melinda, „Maszk,” 2015. Hozzáférés dátuma: 2024.10.01. http://www.szinkommunikacio.hu/22_07.htm.

3 · Földessy Edina, „Afrikai titkos társaságok maszkja,” *Határtalan Régészet* 7, no. 3. (2022): 40–46.

4 · Cathy Newman, „Álarc és Jelmez: Groteszk történetek, vallási rítusok fontos kelléke,” *National Geographic*, 2012. április: 73–81.

5 · S. M. Bussotti – L. Bussotti, „The Africanization of the European Art: A Short History and Its Contemporary Evolution (19th-21st Centuries),” *Advances in Historical Studies*, 11. 2022: 65.

6 · Christa Clarke, *The Art of Africa - A Resource for Educators*, (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2006)

7 · Magyar Miklós, „Néger művészet? Nem ismerem» – Pablo Picasso és a primitív művészet,” *Ectopolis magazin*, 2022.03.04. Hozzáférés dátuma: 2024.10.14. https://ectopolis.hu/kepzu_muveszet/neger_muveszet-nem-ismerem-%E2%88%92pablo-picasso-es-a-primitiv-muveszet/.

8 · „Az École de Paris (Párizsi Iskola) valójában nem nevezhető klasszikus értelemben vett iskolának. Az elnevezés azt az időszakot takarja, amikor Párizs volt Európa első számú kulturális központja. Egyes értelmezések szerint már a posztimpresszionizmus-sal megkezdődött a Párizsi Iskola időszaka, szűkebben értelmezve pedig a két világháború közötti periódust fedi le. Idetartoztak mindazon francia, európai és Európán túli művészek, akik hosszabb-rövidebb időre Párizsba költöztek és a modern párizsi művészeti élet nemzetközi, közmopolita légkörében alkottak: elsősorban Picasso, akinek csupán közelsége nagy vonzóerőt jelentett a fiatal modernisták számára, valamint többek között Modigliani, Brancusi, Chaim Soutine, Marc Chagall, Maurice Utrillo, Alexander Archipenko, sőt, a két magyar származású művész, Csáky József és Réth Alfréd is.” Sulinet Tudásbázis, Hozzáférés dátuma: 2024.10.15. <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/muveszetek/muveszettortenet/muveszettortenet-12-evfolyam/constantin-brancusi-es-amedeo-modigliani-munkassaga/az-ecole-de-paris#login/google>.

9 · Bussotti–Bussotti, „The Africanization...” 65–80.

10 · Bussotti–Bussotti, „The Africanization...” 69.

tevő Musée d’Ethnographie du Trocadéro. Ez volt a csúcspontja annak a folyamatnak, ami az afrikai művészettel kapcsolatban Napoleon hadjárata után kezdődött (egyiptomi hódítás, 1798).

Ezek után a Párizsi iskola⁸ előképeként formálódó művészeti közösség különös érdeklődést mutatott az afrikai kultúra iránt. Ennek okait két síkon lehet megfogalmazni. Az egyik a kapcsolódó (európaiktól eltérő) esztétikán alapul, a másik pedig az a politikai folyamat, amiben Franciaországban az anarchisták és a szocialisták antikoloniális és antirasszista mozgalmat hirdettek a tudományos rasszizmus elméletei mellett. Az afrikai szobrokat már műalkotásként kezelték, és ezen folyamatok nyomán a 20. század kezdetén jelentős műgyűjtemények alakultak ki afrikai műtárgyakból, ahol az egyes tárgyak minőségi értékét (vagy értéktelenségét) a Párizsi Iskola művészeinek véleménye alapján határozták meg.⁹ Picasso ebben a közegben értelmezte az afrikai vizuális kultúra formavilágát, és kereste a kapcsolódási lehetőséget a kubizmus gondolatosságával. Ennek a folyamatnak lett kiemelkedő eredménye az *Avignoni kisasszonyok*.

Az *Avignoni kisasszonyok*

Az *Avignoni kisasszonyok* részletesebb értelmezése előtt érdemes egy kicsit korábbra tekintenünk, hiszen jól megfogalmazható út vezetett a festmény elkészítéséig. Az afrikai kultúra hatása ugyanis egy két évvel korábbi festményen, *Gertrude Stein portréján* is megjelenik. Itt már jól artikulálódik, hogy Picasso festői eszközeit (megmerevedett, laposabb formák, élesebb vonalak) milyen mértékben befolyásolta a Gabonból és Elefántcsontpartról származó szobrocskákval való találkozása. „Ennek az új stílusnak az első példája Gertrude Stein, a híres amerikai író, Picasso mecénása és barátja, valamint testvére, Leo portréja.”¹⁰

Gertrude Stein portréja után két évvel, 1907-ben készítette el az *Avignoni kisasszonyok* című alkotását, ami talán leginkább magán hordozza az afrikai maszkok hatását.

Az *Avignoni kisasszonyok* esetében Picasso nem az addig megszokott hagyományos perspektívát és kompozíciós elveket használta. A festmény öt prostituáltat ábrázol (a barcelonai piroszlámpás negyedben) dekonstruált, torzított formákkal és éles kontúrokkal. A két jobb oldali figura arcán egyértelműen láthatjuk az afrikai maszkok és a törzsi művészet hatását.¹¹

A kompozíció szempontjából a festmény széttöredezett világa talán az első impulzusunk. Az alakok közötti térben háromszögekből építkezve keveredik a háttér és valamiféle függöny vagy drapéria. Zavarba ejtő összemosódása ez az elemeknek, amit csak fokoz a baloldali figura, akinek a lába is kezd belemerülni ebbe a dekonstrukciós-konstrukciós látványba. Ennek okán a térerzetünk szinte teljesen eltűnik. Nem tudhatjuk pontosan, hogy mi van előtt, mi van hátul. A síkokra bontott, majd új viszonyrendszerbe helyezett látvány a kubizmus gondolatában új értelmet nyer.

„Picasso Georges Braque-kal együtt úttörője volt a kubizmusnak, egy olyan vizuális nyelvnek, amely geometrikus síkokat és összetett teret alkalmazott, és a témákat – mint például az emberi alak, egy tájkép vagy egy csendélet jelenet – sokrétű darabokra bontotta, részben elvonttá, lapossá és töredezetté téve őket, mintha egy törött tükörben tükröződnének vissza.”¹²

A formaanalízis, mint a kubizmus kiemelten fontos eleme, minden ponton tetten érhető. A redukciót Picasso odáig folytatta, ahol a figurák már egészen szoborszerűvé váltak. Ez a formai redukció a maszkokon más hangsúllyal jelenik meg. A jobb oldali két alaknál tiszteltben tartja az afrikai népművészet vizuális nyelvét, nem akarja takargatni, titkolni az inspirációt, ami különösen a sötét, kemény kontúrokból és a nagy szemüregek kiemelésében figyelhető

1 · Pablo Picasso: *Gertrude Stein portréja*, 1905

11 · Pablo Picasso, „Les Femmes d’Alger (O Version O),” MoMA, Hozzáférés: 2024.12.12. <https://www.moma.org/collection/works/79766>.

12 · Picasso, „Les Femmes d’Alger (O Version O),” MoMA

2 · Pablo Picasso: *Avignoni kisasszonyok*, 1907

meg. A bal oldalon található maszk már egy kicsit visszafogottabban, de még mindig kevesebb redukcióval, utal valamilyen történelmi kapcsolatra. Az afrikai hatás mellett a spanyol történelmi maszkok formavilága is visszaköszön.

Picasso már a festési folyamat előtt eldöntötte, hogy élete legfontosabb képét fogja megalkotni. Az afrikai ihletettséggel és az újító gondolatokkal ezt teljesítette is, hiszen huszonöt évesen ezzel a képpel nemcsak egy új időszakot nyitott a művészettörténetben, de megalkotta magát a kubizmust is.¹³

„Ez a festmény egy nagy volumenű munka, amelynek elkészítése kilenc hónapot vett igénybe. Bemutatja Picasso valódi zsenialitását és újdonságát. Számtalan vázlatot és tanulmányt készített a végső mű elkészítéséhez.”¹⁴ Néhány kritikus úgy érvel, hogy a festmény Henri Matisse *Életöröm* és *Kék akt* műveire adott válaszreakció volt. Hasonlóságát Paul Cézanne *Nagy fürdőzők*, Gauguin *Oviri szobra* és El Greco *Az ötödik pecsét felnyitása* című műveihez széles körben tárgyalták későbbi kritikusok. Az 1916-os első kiállításakor a festményt erkölcstelennek tartották. Kilenc évvel a festmény elkészítése után Picasso mindig is *Le Bordel d'Avignon* néven emlegette, de André Salmon műkritikus, aki az első kiállítást szervezte, átnevezte *Les Demoiselles d'Avignon* névre, hogy csökkentse a mű által a közönségre gyakorolt botrányos hatást. Picasso soha nem kedvelte Salmon címét, és kompromisszumként inkább a *Las chicas de Avignon* nevet részesítette volna előnyben.”¹⁵

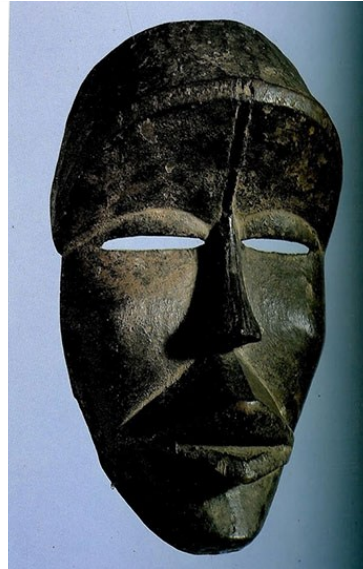
Az előbbieket ismeretében érdekes tény, hogy a művész maga tagadta az afrikai párhuzamot: „Picasso maga segített fenntartani a zűrzavart a kritikusok körében, amikor időnként tagadta, hogy a *Les Demoiselles d'Avignon* festményét, amelyet állítása szerint a Trocadéro látogatása előtt festett, az afrikai maszkok és szobrok befolyásolták volna.”¹⁶

13 · *The illustrated biography of Pablo Picasso*, (Barcelona: dosde, 2018)

14 · A nagyszámú vázlat a formaanalízisen alapú alkotói folyamat természetes eredménye, de Picasso esetében tartalmi változásokat is mutatott. A kezdeti vázlatokon például a két bal oldali nő helyett két férfi szerepel, egyikük medikus volt, aki épp belépett a bordélyba.

15 · Pablo Picasso, „*Démoiselles d'Avignon*,” Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://www.pablocpicasso.org/avignon.jsp>.

16 · Beseat Kiflé Sélassié, „Picasso's debt to African Art,” *The Unesco Courier* 33, 1980. 29.

3 · *Avignoni kisasszonyok* (részlet) és egy elefántcsontparti maszk

4 · *Avignoni kisasszonyok* (részlet) és egy zaire-i maszk

Összegezve azt láthatjuk, hogy Picasso életében jelentős részt kapott az afrikai művészet iránti érdeklődése. Többször nyilatkozott erről. Néha kétségbe vonta ennek a hatását saját művészetére, más esetekben fátyolosan, kétértelműen nyilatkozott ebben a kérdéskörben.¹⁷ A szigorú meghatározások szerint mindössze két évig tartott Picasso kapcsolódó korszaka. Alkotóként azonban azt látom, hogy a 20. században a teljes életművén látható, érezhető ez a hatás. Vagy motívumok, vagy színek vagy akár csak gondolatok szintjén, de az afrikai művészetek hatása tetten érhető még az ötvenes, hatvanas években készült alkotásain is. Ez természetesen nem annyira erős kapcsolat, mint az *Avignoni kisasszonyok* esetében, azonban a hatás még így is jól látható.

Természetesen ezt határozottan kijelenti nem lehet, hiszen a kubizmus kialakítása összemosódott a maszkok, szobrok hatásával, így objektíven nem különíthető el meddig tart az afrikai hatás,

17 · Kiflé Sélassié, „Picasso's debt,” 29.

5 · *Avignoni kisasszonyok* (részlet) és egy kongói maszk

és honnan beszélhetünk már „tisztá” kubizmusról. Vélhetően ez a kettő nem is választható szét, hiszen némely afrikai műtárgy már jóval a 20. század előtt magán hordozta a kubizmus később kialakult ujjlenyomatát.

1937-ben, a *Guernica* egyik bemutatóján Malraux kérdésére, miszerint mit jelent neki a „néger” (sic!) művészet, a következő választ adta:

„Mindig mindenki arról beszél, hogy a négerek milyen hatással voltak rám. Amikor a régi Trocadéróba mentem... egyedül voltam. El akartam menekülni. De nem mentem el, én maradtam. Megértettem, hogy ez nagyon fontos: valami történik velem, igaz? A maszkok nem csak újabb szobordarabok voltak. Egyáltalán nem. Varázslatos dolgok voltak. A néger művek közbenjárók, közvetítők voltak; azóta ismerem a szót franciául. Ellene voltak mindennek – ellene az ismeretlen, fenyegető lelkeknek. Mindig a fétiseket néztem. Megértettem; Én is ellene vagyok mindennek. Én is hiszek abban, hogy minden ismeretlen, minden ellenség! Minden!”¹⁸

A többféle elképzelést, sokrétű értelmezést és összetett alkotói körülményeket figyelembe véve a legfontosabb talán az, hogy az Avignoni kisasszonyok nem egy gesztusfestmény. Hosszas, alapos tervezés, több tucat vázlat és változtatás előzte meg a végleges formát. Ennek alapján pedig feltételezem, hogy nincs olyan elem a festményen, amit Picasso csupán esztétikai vagy érzelmi okokból szerepeltett volna.

Basquiat

Jean-Michel Basquiat új ízt hozott a modern festészetbe. Színei különlegesek, egyediek, érzelemmel telítettek. Technikája a brikolázs, ahol mindent önmaga hozott létre. Alkotói folyamata különös

6 · Pablo Picasso: *Sylvette*, 1954

7 · *Songye (Kifwebe) maszk*, 19-20. század közepe

ismétlésekben zajlott. Egy-egy festményen megjelenő „tény” (mint alkotói kérdés, válasz vagy vizuális elem) visszatért némely másikban is. Újra és újra átalakította a formákat, érzéseket minden elemnél, amit megjelenített. Akkor lépett csak tovább, amikor már úgy érezte, hogy az elemek megfelelő súllyal fejezik ki az érzéseit, gondolatait.

Az eredményben kirajzolódik az afro-atlanti civilizációk hatása, amely egyszerre hordoz egyfajta spirituális felismerést és művészi eksztázist. Új kritikai gondolkodásra készítet bennünket. Diskurzust hív életre a forma és jelentés kérdéseiről. Nemcsak New York világművészeti központi szerepére tekint, hanem arra is, hogy a vá-

8 · Jean-Michel Basquiat:
Untitled, 1982

ros fekete kulturális központként formálódott (Puerto Ricó-i, haiti, dominikai, jamaicai, kolumbiai és brazil közösségek élettere volt). Basquiat művészetén keresztül a nyugati művészet élvonala és az afro-atlanti vizuális kultúra összefonódott.¹⁹

„Érdeklődése és művészi önkiteljesülése a graffiti világán jócskán túlmutatott: zenélt, szemétből készített ékszereket, valamint saját festésű képeslapjait és pólóit árulta, hogy utcagyereknek higgyék. Volt tehát egyfajta tudatosság is abban, ahogyan életét

mitologikussá, magát pedig kultikus alakká formálta. A városban gyakran céltalanul kóborló, galériák körül sündörgő, drogozó „utcgerek” élete lényegében folyamatos performanszá vált. A pop-art módszertanát követve az alkotás eszközévé tett szinte bármit, ami a keze közé akadt, amit épp az utcán talált. Előszere-tettel festett barátai kidobott ruháira, rozoga ajtókra, de ha be-ment egy kávézóba, az asztal talán percek alatt festővászonná változott, a kiskanál lett az ecset, a kávé pedig a festék.”²⁰

Basquiat jelentősége nemcsak művészetében és társadalmi, kultu-rális összekötő szerepében fogalmazható meg, hanem a kortárs műtárgypiacon elfoglalt pozíciójában is. Már életében is magas összegekért keltek el alkotásai. Jonathan Jones, a *The Guardian* újságírója 2017-ben írt egy cikket Basquiat *Untitled* (1982) című képéről „Megér ez a Basquiat 110 millió dollárt?” címmel.²¹ *Flexible* (1984) című műve is kiemelkedően magas összegért, 45,3 millió dollárért kelt el. Ez a legnagyobb festménye, amit valaha aukcióra bocsátottak. Nyolc és fél láb magas, és vászon helyett kerítéslecekre festette.²²

Ebben a munkájában jelen vannak afrikai motívumok (hosszúkás arc, kiemelt szemgödörök), holott Basquiat soha nem törekedett arra, hogy művészetében az afrikai identitását fejezze ki. Saját elmondása szerint gyerekkorában nem volt erősen kitéve az afrikai kultúrának. Művészetében inkább a New York-i afro-atlanti közösség kultúráját idézte meg.

„A homályosan meghatározott és elmosódott kép egy összetört és szétszaggatott embert ábrázol. Úgy tűnik, hogy a nyugat-afrikai mesemondót, a griot-t jeleníti meg. Ez a mű részben való-színűleg Basquiat saját személyiségének felfedezésére is szolgált, tekintettel arra, hogy Jean-Michel mindig is művészi kíváncsiság-gal fordult társadalma és etnikai háttere felé. Amikor Basquiat-t megkérdezték, hogyan határozná meg művészetét, azt válaszol-

19 · Roselyn Mathews, „Jean-Michel Basquiat 'Flexible', 1984,” Phillips. 2018.05.02. Hozzáférés dátuma: 2025. 01. https://issuu.com/phillipsauktion/docs/ny010318_jmb-flex.

20 · Balla Sándor, „Mintha előre látta volna saját tragédiáját,” *Művelődés* 76, (2023). Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://muvelodes.net/galeria/mintha-elore-latta-volna-sajat-tragediajat>.

21 · Jonathan Jones, „Is this Basquiat worth \$110m? Yes – his art of American violence is priceless,” *The Guardian*. 2017 May 9. Hozzáférés dátuma: 2024.11.01. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/may/19/jean-michel-basquiat-110m-sothebys>.

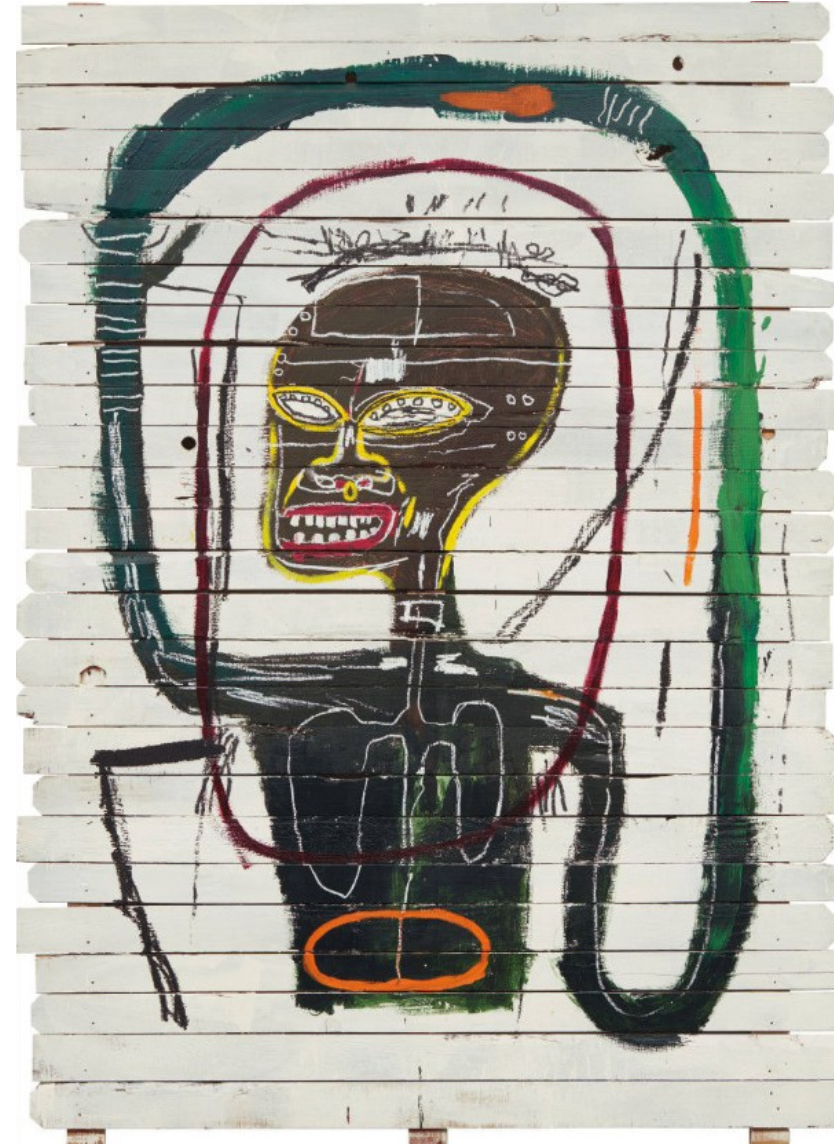
22 · „Top 10 leghíresebb (és legdrágább) Jean-Michel Basquiat festmények és művészeti alkotások 2022-ben,” New Bond Street Pawnbrokers, 2022. Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://www.newbondstreetpawnbrokers.com/hu/uncategorized-hu/top-10-leghiresebb-es-legdragabb-jean-michel-basquiat-festmenyek-es-muveszeti-alkotasok-2022-ben/>.

ta: hősiesség, az utca és királyság. Ez az alkotás több szempontból is leírása ennek a három kulcstémának. Basquiat egy törzsi uralkodót ábrázol. Kezét kinyújtva és a válla fölött összekulcsolva tartja, testtartása hitet és erőt sugároz – ezek a hősiesség jellemzői. Úgy tűnik, mintha önmagát koronázná meg. A festmény alapjául szolgáló anyag eredete és annak története visszavezet bennünket a művész Manhattan utcáin gyökerező múltjához.

A faanyag abból a kerítésből származott, amely egykor Basquiat udvarát zárta körül. A művész eltávolíttatta a kerítést, miután egy éjszaka, amikor éppen pihenőt tartott a munkájában, kiment a stúdiója udvarára, és megdöbbenve látta, hogy egy hajléktalan férfi jutott be a kerítésen keresztül. A kerítés lebontása azt jelentette, hogy többé nem volt zárt udvara, így nem kellett attól tartania, hogy valaki betolakodik a magánterületére. Basquiat ezután utasította asszisztenseit, hogy vigyék be a szét-szedett kerítést a stúdióba, ahol fokozatosan új életre keltette azt, festményeinek alapjaként használva fel. A faanyag beépítésével Basquiat mintha azt üzenné, hogy művészi képeit a legnagyobb tisztelettel és komolysággal kell kezelni.

Ez az alkotás a tömegével, sűrűségével és méretével követeli meg a figyelmet. Különösen tanulságos visszaemlékezni arra, hogyan mutatták be a *Flexible* című művet Jean-Michel Basquiat kiállításán a Los Angeles-i Kortárs Művészeti Múzeumban. A hatalmas kiállítótérben uralkodóan magasodott a látogatók fölé. Az elrendezés egy stop táblához hasonlóan kényszerítette a közönséget arra, hogy megálljanak és odafigyeljenek rá. Ez az akril- és olajkréta-festmény fa alapra készült, és 2018. május 17-én, a 20. századi és kortárs művészet esti aukcióján New Yorkban 45 315 000 dollárért kelt el. A jelenlegi tulajdonos közvetlenül a művésztől, Basquiat-tól szerezte meg a festményt.²³

23 · Jean-Michel Basquiat, „Flexible,”
Hozzáférés dátuma: 2024.12.12.
<https://www.jean-michel-basquiat.org/flexible/>.

9 · Jean-Michel Basquiat:
Flexible, 1984

Az egész festmény jól példázza Basquiat alkotói attitűdjét. Az afrikai utalással a szubkultúrát idézi meg. A fekete kontúrvonalakkal a graffiti művészetet, az expresszív, lendületes festői gesztusokkal pedig a nyers, sallangmentes erőt hívja elő.

Eltérések és egyezések Picasso és Basquiat művészi attitűdjében

Nehéz lefejtetni Basquiat művészetét az őt körülvevő marketing és társadalmi folyamatokról. Az viszont biztosnak tűnik, hogy mindkettejüknek volt egy olyan fontos alkotása, ami az adott korban jelentős változásnak, új gondolatnak számított, és meghatározó volt az aktuális kortárs művészeti életben.

„Pablo Picasso, akinek a „Les Demoiselles d'Avignon” (1907) festménye volt a kubista mozgalom szikrája, és Jean-Michel Basquiat, akinek „Flexible” (1984) című művét hídnak nevezték a hagyományos törzsi művészet, a graffiti művészet és a szocio-politikai propaganda között.”²⁴

Mindketten átkísérték az aktuális kortárs művészetet egy következő érába. Emellett az „a mód, ahogyan Basquiat kezeli a színeket, olyan virtuozitást mutat, amely méltó párhuzam lehet a legjobbakkal. Az afrikai motívumok felhasználása nemcsak a saját genealógiájához kapcsolódik, hanem Matisse és Picasso munkáihoz is.”²⁵

Ez utóbbi kijelentés talán a központi kérdése is lehet ennek az aspektusnak. A Basquiat vizuális nyelvbe besűrűdő afrikai motívumok vajon a származásának köszönhetőek, vagy valamilyen Picassóhoz hasonlatos misztikus vonzódás alakította ki? A származási körülményei objektíven támasztanak alá ezt, hiszen Haitiról és Puerto Ricóból származó szülők gyermeke,²⁶ de a kapcsolódó források szerint ez mégsem ennyire egyértelmű.

„Robert Farris Thompson *Flash of the Spirit: African and Afro-American Art and Philosophy* című könyve ott hevert a stúdióasztalán, így felmerül a kérdés, hogy milyen hatások érték művészetében. Korai primitív (maszk)arcképeinek megalkotása – elmondása szerint – ösztönös volt; az afrikai maszkokat később tanulmányozta. Soha nem járt Haitin, és gyerekkorában otthonukban sem volt jelen a haiti művészet. Korai inspirációi között azonban ott volt a primitív impulzusok mestere, Picasso. Valójában – mondja Basquiat –, „jobban szeretem a gyerekek munkáit, mint a valódi művészekét, bármikor.”²⁷

Ez az utóbbi idézet két gondolat mentén is tovább visz vizsgálódásomban. Az egyik egy megerősítés, miszerint Picasso ténylegesen inspiráció volt Basquiat afrikai művészet iránt érzett vonzalmában. (A forrás maximálisan hitelesnek tekinthető, hiszen a kapcsolódó cikk még a művész életében jelent meg a *New York Times*-ban.). A másik gondolat pedig az, hogy Basquiat kifejezte erős kapcsolatát a gyerekrajzok iránt. Erre jó visszaigazolás az *Untitled* (1981) című festménye.

Ez a példa azonban nemcsak a gyermekrajzok iránt érzett vonzalmát mutatja, hanem visszacsatol az afrikai primitív művészetek megidézéséhez is, hiszen még itt is feltűnnek szarvas és festett arcú maszkok, egyértelműen látjuk benne a primitív művészetek misztikus, spirituális motívumvilágát is.

Az előbbi példán láthattuk, hogy Basquiat esetében (saját elmondása szerint is) jelentős hatás volt a gyermekek által készített képek vizuális nyelve. Itt ismét erős párhuzamot vonhatunk Picassóval, hiszen ő is tett egy erős, határozott kinyilatkoztatást ugyanebben a témában: „Négy évig tartott, hogy megtanuljak úgy festeni, mint Raffaello, de egy élet kellett ahhoz, hogy úgy fessek, mint egy gyerek.”²⁸ Egy másik idézetben hasonló gondolatot fogalma-

24 · Rakaa Iriscence, „From Picasso To Basquiat: The African Bridge,” Medium, 2013.01.29. Hozzáférés dátuma: 2024.11.02. <https://medium.com/the-arts/from-picasso-to-basquiat-the-african-bridge-207189f094c7>.

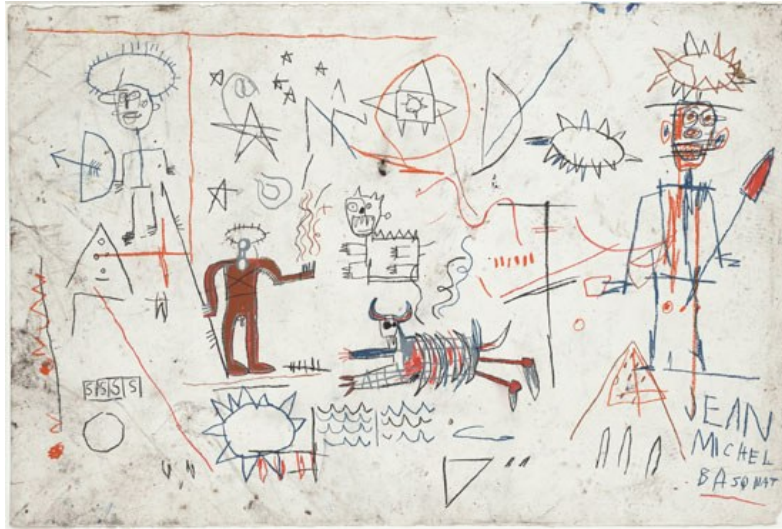
25 · Will Gompertz, „My life in art: How Jean-Michel Basquiat taught me to forget about technique,” *The Guardian*. 2009.02.12. Hozzáférés dátuma: 2024.10.04. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2009/feb/12/life-art-jean-michel-basquiat>.

26 · Iriscence, „From Picasso”

27 · Cathleen McGuigan, „New art, new money,” *The New York Times*, 1985.02.10. <https://www.nytimes.com/1985/02/10/magazine/new-art-new-money.html>.

28 · Pablo Picasso, „Quote on children's art,” Virginia Museum of Fine Arts. Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://vmfa.museum/wp-content/uploads/sites/24/2015/01/VMFA-Picasso-Quotes-and-Years.pdf>

10 · Jean-Michel Basquiat:
Untitled, 1981

zott meg: „Minden gyermekben van egy művész. A probléma csak az, hogy megtanuljuk, hogyan maradhatunk művészek, miközben felnövünk.”²⁹

Az tehát egyértelműen kirajzolódik, hogy mindkét vizsgált művész esetében jól megfogalmazott cél volt a gyermekrajzszerű ábrázolás megidézése. A konvencióktól, európai, fejlett szocializációtól mentes, tiszta és őszönös ábrázolás. Vélhetően ez az igényük vezette őket az afrikai művészetekhez is, hiszen a primitív ábrázolási formák a maszkok esetében ugyanezt az attitűdöt hordozzák. Ezen gondolatok útján elképzelhetőnek tartom, hogy a gyermekrajzszerű ábrázolás, és az afrikai törzsi maszkok megjelenése a művészetükben ugyanazon attitűdben gyökerezik mindketőjüknél: társadalmi normáktól, elvárásoktól, művészeti konvencióktól független alkotás létrehozásának szándékában. Hasonló gondolatokat formáltak meg az afrikai művészet, az afrikai maszkok által közvetített misztikus, spirituális tényezővel kapcsolatban

is. Basquiat például egyértelműen elmondta, hogy a családjában fizikálisan nem került kapcsolatba ősei örökségével, valamilyen erős kötődés mégis élt benne:

„Sosem jártam Afrikában. New York-i környezetem hatott rám művészként. De van egy kulturális emlékezetem. Nem kell keresnem; létezik. Ott van, Afrikában. Ez nem azt jelenti, hogy ott kell élnem. A kulturális emlékezetünk mindenhol követ minket, bárhol is élünk.”³⁰

Picasso gondolatai nem valamiféle kulturális emlékezetről szólnak, azonban Basquiat-hoz hasonlóan elemeli az evilági szintről a maszkok értelmezését:

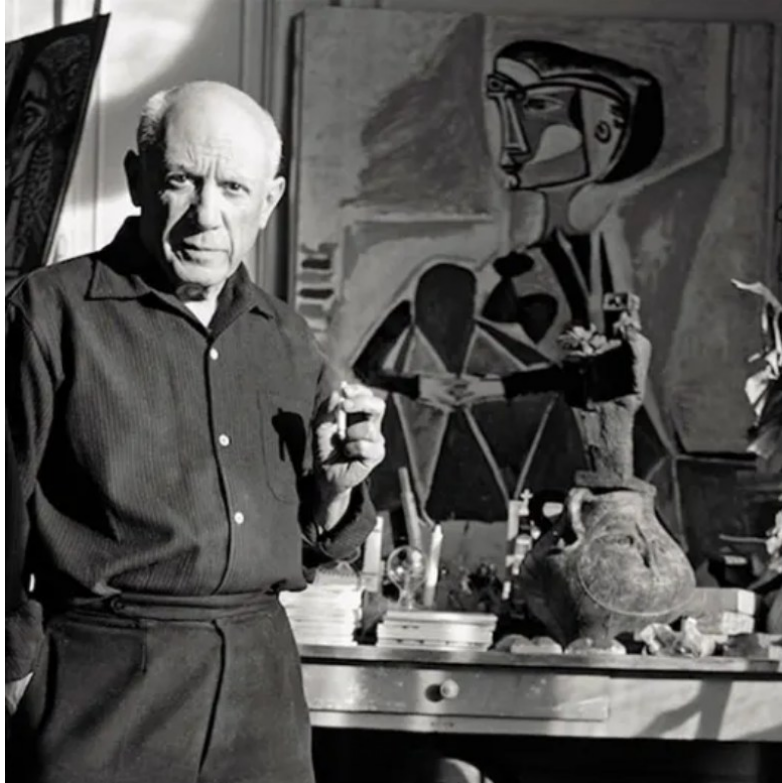
„A penész és az elhanyagoltság szaga a torkomra forrt. Annyira lehangolt voltam, hogy azonnal el akartam menni.” – mondta Picasso a múzeumról. „– De rákényszerítettem magam, hogy maradjak, hogy megvizsgáljam ezeket a maszkokat, ezeket a tárgyakat, amelyeket az emberek szent, mágikus céllal hoztak létre, hogy közvetítőkként szolgáljanak közöttük és az őket körülvevő ismeretlen, ellenséges erők között, és így legyőzzék a félelmeiket színnel és formával. És ekkor megértettem, mit jelent valójában a festészet. Ez nem egy esztétikai folyamat; ez egyfajta mágia, amely közénk és az ellenséges világegyetem közé helyezkedik, hatalom megszerzésének módja azáltal, hogy formát adunk a félelmeinknek és vágyainknak. Azon a napon, amikor ezt megértettem, megtaláltam az utamat.”³¹

A fenti hasonlatosságok talán kézenfekvőnek tűnnek, azonban a központi kérdésemről, az alkotói attitűdről nem mondanak sokat. Ennek megvilágításához a két vizsgált festmény különbségei közelebb vihetnek.

29 · „Picasso's childhood,” Musée Picasso Paris. Hozzáférés dátuma: 2024.11.02. <https://www.museepicassoparis.fr/en/picassos-childhood>.

30 · Lucinda Ross, *Gold Griot: Jean-Michel Basquiat Telling (His) Story in Art*, (Plymouth: Humanities and Performing Arts Doctoral Training Centre, 2017)

31 · Andrew Meldrum, „Stealing beauty,” *The Guardian*, 2006.03.15. Hozzáférés dátuma: 2024.11.02. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2006/mar/15/art>.

11 · Pablo Picasso
Galleria d'Arte Maggiore g.a.m.

A kompozíció például egy ilyen markáns különbség. Basquiat esetében laza és expresszív, Picasso munkájában pedig a kubizmus szoborszerűsége határozza meg. A *Flexible* figurája dinamizmust sugároz, a szürreális póz mozgás érzetét kelti. Basquiat vizuális nyelvezete erőteljes, kontúros. Szinte karikatúraszerű torzulással építi fel a formát, ami az utcai művészethez és a popkulturális hatásokhoz visz közelebb.

Picasso fókuszában a formaelemzés van és a kubizmus üzenete a dekonstrukció fényében. Az *Avignoni kisasszonyok* finom kidolgozású, tervezett festmény, míg Basquiat esetében a vonalak szabadon, expresszíven futnak, rétegződnek. Az afrikai maszkok egy személyes vizuális nyelv részei, ami kulturális és társadalmi üzenet közvetítője.

12 · Jean-Michel Basquiat
Phillips

Az alkotói folyamatban is különbségeket láthatunk. Mindkét alkotó végleges festményét több kísérlet előzte meg. Azonban ez a kísérletezés más-más indítékkal jelent meg. Picasso esetében a számtalan vázlat elsősorban a formaanalízis eszköze volt. Absztrakt vizuális kutatásnak is nevezhetjük, melyben a tartalmi elemek (a szereplők) is a kutatás előrehaladtával változtak. Basquiat nem klasszikus vázlatokat készített. Az alak, a forma több más festményén megjelent, hiszen ez volt az alkotói módszere. Addig dolgozott egy gondolattal, amíg nem érezte azt, hogy megfelelő súllyal ki tudja fejezni. Saját maga így nyilatkozott az alkotói folyamatáról: „Elkezdék egy képet, és befejezem. Nem gondolkozom a művészetről, amíg dolgozom. Próbálok az életről gondolkodni.”³²

32 · Anna Karina Hofbauer, „Jean-Michel Basquiat élettrajz,” Bruno Bischofberger Galéria, 2019. Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://www.brunobischofberger.com/basquiat-biography>.

Összegzés

A cikkemben bemutatott vizsgálódás érdekes tényt világított meg. Picasso és Basquiat látszólag ugyanazt az afrikai kultúrát idézte meg, azonban az alkotói attitűd vizsgálatakor nyilvánvalóvá válik, hogy a két szándék teljesen különböző.

Amíg Picassónál egy megtervezett, művészeti szempontból megalapozott formaanalízis eredményét látjuk, addig Basquiat esetében inkább a saját identitás kutatását, egy kortárs szubkultúra felmutatását érzékeljük. Ennek megfelelően a *Flexible* esetében a rajzosság és az expresszív vizuális nyelv erős marad, míg az *Avignoni kisasszonyok* esetében egy másik véglet, a dekonstrukció és konstrukció tudatos, geometriai alapokon nyugvó építkezése az uralkodó. Ami azonban megegyezik mindkét esetben, hogy az afrikai kultúra megidézése eszköz. Eszköz arra, hogy a saját, egyedi művészi álláspontjukat kifejezésre juttassák. •

Képjegyzék

1. Pablo Picasso: *Gertrude Stein*, 1905-6. olaj, vászon, 100 x 81,3 cm. The Metropolitan Museum of Art, New York, [Picasso on Stein - The Metropolitan Museum of Art](#)
2. Pablo Picasso: *Avignoni kisasszonyok*, 1907. olaj, vászon, 243.9 x 233.7 cm. The Museum of Modern Art, New York; photo: [Steven Zucker](#)
- 3-5. Részletek Picasso *Avignoni kisasszonyok* című festményéről és afrikai maszkok, forrás: Magyar Miklós, [„Néger művészet? Nem ismerem” – Pablo Picasso és a primitív művészet - Ectopolis Magazin](#).
6. Pablo Picasso: *Sylvette*, 1954. olaj, vászon, 81 x 65 cm. Albertina, Bécs, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[GE102DL\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[GE102DL]&showtype=record)
7. *Songye (Kifwebe) maszk*, 19-20. sz. közepe, 44.5 x 28.2 x 18.7 cm. Metropolitan Museum, New York, [Mask \(Kifwebe\) | Songye peoples | The Metropolitan Museum of Art](#)
8. Jean-Michel Basquiat: *Flexible*, 1984. akril és olajkréta fa alapon, 259.1 x 190.5 cm. [Phillips](#)
9. Jean-Michel Basquiat: *Untitled*, 1982. akril, olajkréta, 183.2 cm x 173 cm. [The Guardian](#)
10. Jean-Michel Basquiat, *Untitled* 1981. olajkréta, papír, 101.6 x 152.4 cm. The Museum of Modern Art, New York, [MoMA | Looking at Music: Side 2 | Basquiat](#)
11. Pablo Picasso, [Galleria d'Arte Maggiore g.a.m.](#)
12. Jean-Michel Basquiat, [Phillips](#)

Bibliográfia

„Az École de Paris”, Sulinet Tudásbázis, Hozzáférés dátuma: 2024.10.15. <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/muveszetek/muveszettortenet/muveszettortenet-12-evfolyam/constantin-brancusi-es-amedeo-modigliani-munkassaga/az-ecole-de-paris#login/google>.

„Picasso’s childhood.” Musée Picasso Paris. Hozzáférés dátuma: 2024.11.02. <https://www.museepicassoparis.fr/en/picassos-childhood>.

„Top 10 leghíresebb (és legdrágább) Jean-Michel Basquiat festmények és művészeti alkotások 2022-ben.” New Bond Street Pawnbrokers, 2022. Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://www.newbondstreetpawnbrokers.com/hu/uncategorized-hu/top-10-leghiresebb-es-legdragabb-jean-michel-basquiat-festmenyek-es-muveszeti-alkotasok-2022-ben/>.

A magyar nyelv értelmező szótára. mek.oszk.hu. Hozzáférés dátuma: 2024.10.13. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/szotar.php?szo=MASZK&offset=35&kezdobetu=M>.

Balla Sándor. „Mintha előre látta volna saját tragédiáját.” *Művelődés* 76, 2023. Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://muvelodes.net/galeria/mintha-elore-latta-volna-sajat-tragediajat>.

Bussotti, S. M., és Bussotti, L. „The Africanization of the European Art: A Short History and Its Contemporary Evolution (19th-21st Centuries).” *Advances in Historical Studies*, 11. 2022: 65–80. DOI: 10.4236/ahs.2022.112007

Clarke, Christa. *The Art of Africa - A Resource for Educators*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2006.

Földessy Edina. „Afrikai titkos társaságok maszkja.” *Határtalan Régészet* 7, no. 3. (2022): 40–46.

Földvári Melinda. „Maszk.” 2015. Hozzáférés dátuma: 2024.10.01. http://www.szinkommunikacio.hu/22_07.htm.

Gompertz, Will. „My life in art: How Jean-Michel Basquiat taught me to forget about technique.” *The Guardian*. 2009.02.12. Hozzáférés dátuma: 2024.10.04. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2009/feb/12/life-art-jean-michel-basquiat>.

Hofbauer, Anna Karina. „Jean-Michel Basquiat életrajz.” Bruno Bischofberger Galéria, 2019. Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://www.brunobischofberger.com/basquiat-biography>.

Iriscience, Rakaa. „From Picasso To Basquiat: The African Bridge.” *Medium*. 2013.01.29. Hozzáférés dátuma: 2024.11.02. <https://medium.com/the-arts/from-picasso-to-basquiat-the-african-bridge-207189f094c7>.

Jones, Jonathan. „Is this Basquiat worth \$110m? Yes – his art of American violence is priceless.” *The Guardian*. 2017 May 9. Hozzáférés dátuma: 2024.11.01. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/may/19/jean-michel-basquiat-110m-sothebys>.

Kiflé Sélassié, Beseat. „Picasso's debt to African Art.” *The Unesco Courier* 33, 1980. 29.

Magyar Miklós. „»Néger művészet? Nem ismerem« – Pablo Picasso és a primitív művészet” *Ectopolis magazin*. 2022.03.04. Hozzáférés dátuma: 2024.10.14. <https://ectopolis.hu/kepzomuveszet/neger-muveszet-nem-ismerem-%E2%88%92-pablo-picasso-es-a-primitiv-muveszet/>.

Mathews, Roselyn. „Jean-Michel Basquiat 'Flexible', 1984.” Phillips. 2018.05.02. Hozzáférés dátuma: 2025. 01. https://issuu.com/phillipsauction/docs/ny010318_jmb-flex.

McGuigan, Cathleen. „New art, new money.” *The New York Times*, 1985.02.10. <https://www.nytimes.com/1985/02/10/magazine/new-art-new-money.html>.

www.nytimes.com/1985/02/10/magazine/new-art-new-money.html.

Meldrum, Andrew. „Stealing beauty.” *The Guardian*, 2006.03.15. Hozzáférés dátuma: 2024.11.02. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2006/mar/15/art>.

Newman, Cathy. „Álarc és Jelmez: Groteszk történetek, vallási rítusok fontos kelléke.” *National Geographic*, 2012. április: 73–81.

Ogier, Christian. „The (in)famous Scull sale, the first merchandised auction of contemporary art in history.” LinkedIn. 2023.12.05. Hozzáférés dátuma: 2024.11.01. <https://www.linkedin.com/pulse/infamous-scul-sale-first-merchandised-auction-art-history-ogier-zacie/>.

Picasso, Pablo „Quote on children's art.” Virginia Museum of Fine Arts. Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://vmfa.museum/wp-content/uploads/sites/24/2015/01/VMFA-Picasso-Quotes-and-Years.pdf>.

Picasso, Pablo. „Démouelles d’Avignon.” Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://www.pablocicasso.org/avignon.jsp>.

Picasso, Pablo. „Les Demoiselles d’Avignon.” MoMA, Hozzáférés dátuma: 2024.12.12. <https://www.moma.org/collection/works/79766>.

Ross, Lucinda. *Gold Griot: Jean-Michel Basquiat Telling (His) Story in Art*. Plymouth: Humanities and Performing Arts Doctoral Training Centre, 2017.

Sawyer, Miranda. „The Jean-Michel Basquiat I knew...” *The Guardian*, 2017 Sept 3. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/sep/03/jean-michel-basquiat-retrospective-barbican>.

The illustrated biography of Pablo Picasso. Barcelona: dosde, 2018.

Verebélyi Kincső. „Maszk és maskara.” 2007. Hozzáférés dátuma: 2024.10.02. https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%E9lyi/nepszokas/hivatkozott_szovegek/35_vk_maszk_es_maskara.html.